

Henrik Gabriel Porthan ja tautien torjunta Suomessa

Pekka Kääpä ja Ilkka Välimäki[†]

Johdanto

Henrik Gabriel Porthan (1739–1804) oli arvostettu ja laajakatseinen humanististen tieteitten opettaja ja tutkija Turun akatemiassa. Tämä Suomen historian isänä pidetty humanisti oli kiinnostunut myös taloudellisista ja väestöpoliittisista asioista maassamme. Porthanin akateemiset väitösteesit koskettelivat hyvinkin erilaisia aihepiirejä – niissä oli mukana myös luonnontieteellisiä ja jopa lääketieteeseen liittyviä näkökulmia. Ei olekaan yllätys, että kolme hänen teesejään puolustaneista oppilaistaan toimi myöhemmin lääkärinä ja yksi opiskeli lääketiedettä.¹ Teesien lisäksi Porthan käytti lehtiartikkeleja opetus- ja valistusfooruminaan käsitellen niissä erityisesti Suomen taloudellisesta kehitystä ja kansalaisten hyvinvoinnin edistämistä sekä tiedon ja sivistyksen levittämistä. Väestökysymyksiä pohtiessaan Porthan sivusi kirjoituksissaan myös kansanterveydellisiä ja terveydenhuollollisia seikkoja maassamme.² Niinpä hän Taulustolaitoksen väestötilastoista kiinnostuneena luokitteli eräässä lehtiartikkelissa tuolloin maassa esiintyneet taudit paikkakunnittain ja otti myös useissa kirjoituksissaan kantaa tautien ehkäisyyn ja torjuntaan.

Tämä katsaus käsittelee Porthanin esittämiä mielipiteitä ja näkemyksiä väestön elinolosuhteista ja terveysoloista sotien, katovuosien ja kulkutautien koettelemassa maassa. Näissä pohdinnoissa nousivat väistämättä etualalle naisten ja pienten lasten asema ja kohtalo yhteiskunnassa. Toisaalta Porthanin kirjoitukset antavat melko karun kuvan 1700-luvun lääketieteellisen tiedon ja hoitomenetelmien kehittymättömyydestä. Tuolloin esim. tautien mekanismit olivatkin vielä tuntemattomia, ei ollut tietoa mikrobeista, ei tautien syihin perustuvaa hoitoa, ei kivunhoitoa, ei ennaltaehkäisyä (esim. rokotus), ei äidinmaidon korvikkeita, eikä sosiaaliturvaa. Seuraavalla vuosisadalla terveydenhuollon tilanne alkoi sitten muuttua paremmaksi perinteisen esitieteellisen lääkärin ammatinharjoittamisen kehittyessä tieteellis-teknologiseen suuntaan. Tuolloin alkoi mm. kertyä näyttöä tarttuvien tautien ja mikrobien yhteydestä.³

Katsaus pohjautuu Turun yliopiston lastentautien emeritusprofessori Ilkka Välimäen Porthan-seuran seminaarissa 8.11.2014 pitämään esitykseen ”Tautien torjuntaa Porthanin aikaan”. Professori Välimäki kuoli ennen kuin sai esityksensä kirjallisen

[†] Professori Ilkka Välimäki kuoli 30.11.2014

¹ Inkeri Kinnari, *Hyödyllisiä ja mielekkäitä oppeja kotiin vietäväksi. H.G.Porthanin väitösteesit ja akateeminen kasvatus*. Annales Universitatis Turkuensis Ser C, 354. Turun yliopisto 2012, 157–158.

² Kaisa Saarenmaa, *H.G. Porthan yksityisen yritteliäisyyden puolesta*. Historian aineopintojen tutkielma. Tampereen yliopisto. Tampere 2006, 4–5.

³ Heikki S. Vuorinen, *Tautinen Suomi 1856–1875*. Gummerus 2006, 32.

katsauksen muotoon. Nyt muokattu katsaus omistetaan professori Ilkka Välimäen muistolle.

Suomen terveysolot 1700-luvulla

1700-luvulla Suomen väestö kasvoi voimakkaasti. 1720-luvun 300 000:sta väkiluku nousi 80 vuodessa yli 900 000:een asukkaaseen. 1750-luvulla Ruotsi-Suomessa suoritettussa väestönlaskennassa havaittiin kuitenkin valtakunnan kokonaisväestön olevan huomattavasti oletettua vähäisemmän. Vasta tällöin viranomaiset kiinnostuivat ja huolestuivat väestömäärän kehityksestä maassamme. Erityisesti alettiin kiinnittää huomiota kuolleisuuteen, varsinkin kulkutautien tuhoisuus ja imeväisten järkyttävän suuri kuolleisuus herätti huomiota.⁴ Kuolinsyysytaulujen mukaan kokonaiskuolleisuus oli 1700-luvun loppupuolella keskimäärin 28–29 ‰ ja kulkutautien osuus siitä oli noin 10 ‰ eli noin 1/3 osa. Ruotsi-Suomen ja Venäjän välisen sodan aikoihin 1788–1790 kuolleisuus vain lisääntyi ollen 40,9 ‰.⁵

Laajoja kulkutautiepidemioita esiintyi toistuvasti juuri nälkävuosina ja sotien aikoina. Ravintoa ja toimeentuloa etsineen väestön liikehdintä ja sotaväen siirrot olivat omiaan levittämään tartuntaa paikkakunnalta toiselle. Erityisen tuhoisiksi muodostuivat pilkkukuume-epidemia, joilta normaaliaikoina usein säästyttiin. Turun kuumeeksi nimetty epidemia vuoden 1771 alkupuolella oli kuvausten perusteella juuri pilkkukuume eli *typhus exanthematicus*.⁶ Pilkkukuumeen lisäksi ripulitaudit, kurkkumätä, rokkotaudit, tuberkuloosi, lepra ja rutto levisivät herkästi väestössä. Terveyttä uhkasivat myös yleiset aliravitsemus, anemia, keripukki ja riisitauti.

Suomen terveydenhoidolliset olot olivat 1700-luvulla varsin kehittymättömät. Vuosisadan alussa Suomessa oli hospitaalit Turussa, Helsingissä, Seilin saarella Nauvossa ja Kruunupyysä. Piirilääkärijärjestelmä syntyi 1749 ja Suomen ensimmäinen varsinainen yleissairaala eli lasaretti perustettiin Turkuun 1759 maamme ensimmäisen piirilääkärin ja Suomen lääketieteen isäksikin kutsutun professori Johan Haartmanin (1725–1787) aloitteesta.⁷ Vasta piirilääkäripiirien ja lääninsairaaloiden synnyttyä voidaan katsoa julkisen terveydenhuollon varsinaisesti syntyneen Suomessa. Silti vielä pitkään tautien iskiessä ja onnettomuuksien sattuessa ihmisten terveydenhoito oli käytännössä kuitenkin kansan omissa käsissä.⁸

H. G. Porthan osallistui aktiivisesti väestöpoliittiseen keskusteluun maassamme kirjoittamalla mm. Åbo Tidningar -lehdessä vuonna 1785 köyhien ja sairaiden hoidosta. Lehtiartikkelissa Porthan käsitteli väestön terveyttä ja kannatti voimakkaasti väestön kasvua edistäviä toimenpiteitä, kuten lastenhoidon edistämistä, piirilääkärien määrän lisäämistä sekä rokonistutuksen tehostamista. Samana vuonna Porthan otti aiheen jälleen esiin eräässä teesissään, jossa hän nosti esille epäilyn tuon ajan vaivaistalojen ja

⁴ Vuorinen 2006, 51.

⁵ Arno Forsius, Suuret kuolovuodet Suomessa. *Suomen Lääkärilehti* 34/1992, 3276–3277.

⁶ Arno Forsius, Turun kuume 1771. *Suomen Lääkärilehti* 34/1992, 2872.

⁷ Arno Forsius, Turun Lääninlasaretti – Suomen ensimmäinen sairaala. *Suomen Lääkärilehti* 16/1994, 1770.

⁸ Vuorinen 2006, 11.

orpokotien todellisesta merkityksestä ja hyödystä väestölle.⁹ Myös muissa artikkeleissa Porthan sivusi väestön terveydenhuoltoon liittyviä seikkoja.

Lapsikuolleisuus

Suuri lasten – erityisesti imeväisikäisten – kuolleisuus nähtiin 1700-luvulla keskeiseksi yhteiskunnalliseksi ongelmaksi, sillä väestön kokoa pidettiin tärkeänä valtion voimavarana. On arvioitu, että 1700-luvun puolivälissä menehtyi alle 15-vuotiaista suunnilleen 40 prosenttia ja vielä 1800-luvun lopullakin lähes 30 prosenttia. Imeväiskuolleisuus eli kuolleisuus ensimmäisen ikävuoden aikana oli 20 % tai jopa 30–50 % aina 1700-luvun lopulle asti. Lasten suureen kuolleisuuteen oli monia syitä: huonot elinolot, puutteellinen ravinto, varhainen vieroittaminen ja sarviruokinta ja huono hygienia sekä monet kulkutaudit. Kaikkein pienimpien lasten korkea kuolleisuus 1700-luvulla heijasteli usein lasten huonoa hoitoa, koska naisten (erityisesti aviottomien äitien) oli pakko pian synnytyksen jälkeen mennä töihin ja jättää lapset ilman kunnollista hoitoa.¹⁰

Aikakauden oppineille tyypilliseen tapaan Suomen väestökysymyksiä käsitellessään Porthan kiinnitti kirjoituksissaan huomiota maamme korkeaan lapsikuolleisuuteen. Åbo Tidningar-lehdessä 1785 julkaistussa artikkelissa ”Anmärkningar rörande Hittebarnshus” hän esitti huolensa Suomen korkeasta vastasyntyneiden ja imeväisten kuolleisuudesta. Hieman myöhemmin Porthan korosti Suomen Talousseuralle laatimissaan muistioissa lapsikuolleisuuden vähentämiseen tähtääviä toimia maassamme. Näihin hän luki mm. rokonistutuksen käytännön levittämisen.¹¹

Lasten ruokinta

Jo 1700-luvulla havaittiin imettämisen myönteinen vaikutus lapsikuolleisuuteen. Lapset, joita ei imetetty, sairastuivat ja kuolivat helpommin kuin rintaruokitut lapset. Toisaalta tuolloin lasten syöttäminen vellillä tai maidolla lehmänsarven avulla oli yleistä. Sarviruokinnan keskeinen ongelma oli kuitenkin heikko hygienia: huomattava osa pienokaisista kuoli todennäköisesti likaisten sarvien ja hapantuneiden ruokien aiheuttamiin vatsatauteihin. Osittain ongelmana oli myös liian vahva ruoka: sarviruokinta aloitettiin usein lapsen ollessa vasta muutaman päivän ikäinen. Sarveen laitettiin tavallisesti lehmänmaitoa tai velliä. Lääkärit eivät yksiselitteisesti torjuneet tuolloin yleistä sarviruokintaa eikä tieto riittänyt oikeanlaisen korvaavan ravinnon antamiseen.¹² Vasta 1800-luvulla tuli käyttöön modernin tuttipullon edeltäjä ja vuosisadan lopulla teollisesti valmistetut lastenruoat tulivat markkinoille. Uutuudet eivät kuitenkaan sinänsä ratkaisseet lapsikuolleisuuden ongelmaa. Imeväiskuolleisuus alkoi todella pienentyä 1900-luvulla hygienian paranemisen myötä mm. maidon pastöroinnin ja neuvontatoiminnan ansiosta.

Jo 1750-luvulla aloitettiin lasten riittävän ravitsemuksen ja imetyksen puolesta voimakas valistus, johon Porthan osallistui Åbo Tidningar -lehdessä v. 1791

⁹ Kinnari 2012, 153.

¹⁰ Vuorinen 2006, 66–68.

¹¹ Saarenmaa 2006, 4–5.

¹² Vuorinen 2006, 83.

julkaistussa keskeneräiseksi jääneessä artikkelisarjassaan ”Reflexioner om de allmännaste hindren för näringarnas uppkomst i Finland och huru de torde kunna undanröjas”. Porthan korosti artikkeleissaan riittävän ravitsemuksen ja imettämisen tärkeyttä. Hän perusteli kantaansa jälleen väestökysymyksellä ja kiinnitti tällöin erityistä huomiota korkeaan lapsivuodekuolleisuuteen ja sen väestöpoliittiseen merkitykseen maassamme.¹³

Löytölapset

Löytölapsella tarkoitettiin vanhempien hylkäämää, usein aviottomana syntynyttä, lasta. Juuri aviottomat lapset kuolivat muita lapsia useammin huonon ravinnon, lyhyen imetysjakson ja puutteellisen hoidon takia. 1700-luvulla löytölastenkoteja perustettiin useisiin protestanttisiin maihin ja niissä lapsia kohdeltiin orpoina. Tukholmassa toimi yksi Vapaamuurarien 1753 perustama löytölastenkoti. Laitoksiin vanhemmat saattoivat anonyymeina jättää lapsensa hoidettavaksi. Järjestelyllä oli tarkoitus estää vanhempien köyhyydestä johtuvat lastenmurhat.¹⁴

Porthan vastusti kiihkeästi näiden laitosten perustamista perustellen sitä jälleen väestökysymyksellä. Kriittisen kantansa hän toi julki eräissä teesissään ja julkaistessaan vuonna 1785 Åbo Tidningar -lehdessä artikkelin aiheesta, joka on tietävästi vanhin Suomessa ilmestynyt kirjoitus, jossa mainitaan adoptio. Artikkelissaan ”Anmärkingar rörande Hittebarnshus” Porthan käsittelee uusien löytölastenkotien perustamista osoituksena kritiikittömästä innostuksesta uutuuksiin. Hänen mukaansa ajatus uudesta laitoksesta kodittomille lapsille saattoi periaatteessa vaikuttaa hyvältä, mutta toteutusta tarkemmin tutkiskelemalla löytyi myös huonoja puolia: lastenkodeissa kuolleisuus oli suurta, mutta silti niihin käytettiin suuria summia rahaa.¹⁵ Porthan katsoikin, että rakastavien vanhempien luona kasvaminen oli ainoa oikea tapa varmistaa hyvä kasvatusta. Erityisen jyrkästi hän vastusti artikkelissa sitä, että avioliitossa syntyneitä lapsia sijoitettaisiin lastenkoteihin perheen köyhyyden vuoksi.¹⁶ Porthan ehdottikin, että turvattomat ja huoltajaa vailla olevat lapset olisi annettava hyviin maalaiskoteihin sijaisäitien huostaan ja että rahat käytettäisiin mieluummin köyhien perheiden tukemiseen.¹⁷ Porthanin toiveen mukaisesti Suomeen ei perustettu löytölastenkoteja lainkaan.

Isorokko

Tartuntataudeista isorokko eli variola oli tärkein yksittäinen kuolinsyy ja siten merkittävä syy hitaaseen väestönkasvuun Suomessa aina 1700-luvun lopulle saakka. Väestöstä sai tartunnan elämänsä aikana noin 90–97 % ja siihen kuoli yleensä ainakin

¹³ Henrik Gabriel Porthan, *Reflexioner om de allmänna stehinder för näringarnas uppkomst i Finland och huru de torde kunna undanröjas*. Julkaistu Åbo Tidningar – lehdessä 1791. Painettu ja julkaistu teoksessa H.G. Porthans Skrifter i Urval, 1873.

¹⁴ Risto Ikonen, Valistunut elämänasenne ja yhteisön onni – Hyvä elämä kustavilaisen kauden turkulaisvalistuksessa. *Kasvatus & Aika* 7 (2013), 91.

¹⁵ Kinnari 2012, 153–154.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Milja Markkanen, *Sosiaalityöntekijöiden näkemyksiä lapsen adoptioon luovuttamisen syistä*. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto. Tampere 2009, 20–21.

15–30 % sairastuneista. Vaikka isorokon varsinainen syy oli vielä 1700-luvulla tuntematon, rokonistutus eli variolaatio taudin leviämisen ehkäisemiseksi levisi tuolloin Eurooppaan. Rokonistutus tapahtui hieromalla rokkorakkulasta saatua nestettä käsivarteen tehtyihin mataliin ihoviiltoihin, jonne ilmaantui viikossa tulehdusreaktio. Istutettava isorokko oli oikeaa isorokkoa ja siten tartuntaa ja epidemioita aiheuttavaa, ellei istutettavia eristetty tartuntavaarassa olevista.¹⁸

Suomen ensimmäisen rokonistutuksen suoritti vuonna 1754 piirilääkäri Johan Haartman lääketieteen professorin Johan Lechen tyttärelle Maria Elisabethille. Rokonistutus onnistui muuten hyvin, mutta rokotetun kaksi sisarta sai toimenpiteen seurauksena rokotetusta isorokon ja toinen heistä kuoli.¹⁹ Piirilääkäri Rudolf Hast (1724–1784) toteutti Pohjanmaalla laajan rokonistutuskampanjan ja rokotti vuosina 1768–1784 yhteensä 15 848 lasta. Pohjanmaa olikin tuolloin ainoa alue Suomessa, jossa isorokon torjunta merkittävästi paransi väestön terveyttä ja vähensi kuolleisuutta.²⁰ Muualla Suomessa rokonistutus sujui kuitenkin vaivalloisesti.

H. G. Porthan oli voimakas rokonistutuksen puolustaja ja otti asian esiin useissa eri yhteyksissä. Rokonistutuksen leviäminen kohtasi kuitenkin monenlaisia esteitä, joista Porthan kuvasi 1799 kolme: Ensiksi kansa uskoi rokonistutuksen olevan vaarallista ja uskonnollisessa mielessä sopimatonta. Lisäksi kansa uskoi, että rokonistutukset olivat maksullisia. Käytännössä hankaluutena oli, ettei maaseudulla ollut sopivia variolaation antajia tarpeeksi.²¹ Näistä ennakkoluuloista ja vaikeuksista huolimatta Porthan jaksoi korostaa rokonistutuksen merkitystä koko kansakunnalle.

Pian kuitenkin isorokon torjunnassa tapahtui suuri muutos. Vuosisadan lopulla englantilainen Edward Jenner (1749–1823) kehitti lehmärokon avulla tapahtuvan rokotusmenetelmän eli vaccination, joka oli käytännöllinen ja lähes vaaraton. Rokotuksen ansiosta isorokkokuolleisuus alkoi vähentyä ja väestönkasvu nopeutui. Ensimmäiset varsinaiset rokotukset suoritettiin Suomessa vuoden 1802 alkupuoliskolla. Aluksi rokotaminen oli Suomen Talousseuran hoidossa, mutta jo vuonna 1824 vastuu siitä siirtyi lääkintäviranomaisille. Suomessa rokotuspakko tuli voimaan asteittain vuosien 1885–1890 aikana ja jo muutaman vuoden kuluttua isorokko oli saatu hävitetyksi maasta.²²

Lopuksi

Henrik Gabriel Porthan oli laajakatseinen humanisti, opettaja ja mielipidevaikuttaja. Opetuksessaan ja lehtikirjoituksissaan hän otti terävästi kantaa myös väestön terveys- oloihin ja terveyttä edistäviin ja tauteja torjuviin toimenpiteisiin maassamme. 1700-luvun vaikeat elinolosuhteet ja terveydenhuollon kehittymättömyys vaativat selvästi kehitystoimenpiteitä, jotka alkoivat seuraavalla vuosisadalla tuottaakin tulosta. Porthan oli osaltaan innokkaasti mukana edistämässä tätä kehitystyötä.

¹⁸ Arno Forsius, *Isorokko eli variola*, 2001. <http://www.saunalahti.fi/arnoldus/variola.html>. (17.7.2015).

¹⁹ Ibid.

²⁰ Arno Forsius, *Ihmisiä lääketieteen historiassa*. Suomen Lääkäriliitto 2001, 204–205.

²¹ Lasse Kannas et al (toim.) *Rokotuksilla isorokkoa vastaa. Virtaa – terveys ja tutkimus TE3*. Atena Kustannus 2012, 11.

²² Vuorinen 2006, 162.

Pekka Kääpä, emeritusprofessori
kape (apud) utu.fi

Ilkka Välimäki, professori
Lastentautioppi, lääketieteellinen tiedekunta
Turun yliopisto